HUQUQIY DAVLAT KONSEPSIYASINING ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYASI: AN'ANAVIY NAZARIYALAR VA YANGI YONDASHUVLAR

Lutfullayeva Feruza Boboqulovna
Mustaqil tadqiqotchi
flutfullayeva578@gmail.com
+998998517855

Annotatsiya

Mazkur maqolada huquqiy davlat konsepsiyasining nazariy asoslari, zamonaviy ilmiy talqinlari va konstitutsiyaviy-huquqiy taraqqiyot sharoitidagi rivojlanish xususiyatlari tadqiq etiladi. Huquqiy davlatni tushuntirishga doir formal, protsessual, substantiv, institutsional va demokratik yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinadi. Huquq ustuvorligi va qonun ustuvorligi tushunchalarining o'zaro munosabati, inson huquqlarini ta'minlash, hokimiyatlar bo'linishi, sud mustaqilligi, huquqiy aniqlik va davlat organlarining hisobdorligi masalalari yoritiladi. Tadqiqotning manbaviy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Birlashgan Millatlar Tashkilotining huquq ustuvorligiga oid materiallari, Venetsiya komissiyasining tegishli mezonlari hamda huquq falsafasi va konstitutsiyaviy huquq sohasidagi ilmiy adabiyotlar tashkil etadi. Qiyosiy-huquqiy va formal-yuridik tahlil natijasida huquqiy davlatni faqat qonunlarning mavjudligi bilan emas, balki huquqiy normalarning sifati, ularni qo'llash tartibi, institutsional kafolatlar va shaxsning samarali huquqiy himoyadan foydalanish imkoniyatlari bilan baholash zarurligi asoslanadi. Maqolada huquqiy davlatni baholash uchun normativ, protsessual, substantiv, institutsional va raqamli-demokratik yo'nalishlarni birlashtiruvchi mualliflik konseptual modeli taklif etiladi. Ushbu model O'zbekistonning konstitutsiyaviy-huquqiy tizimini takomillashtirishga doir keyingi nazariy va empirik tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: huquqiy davlat, huquq ustuvorligi, qonun ustuvorligi, konstitutsionalizm, inson huquqlari, hokimiyatlar bo'linishi, sud mustaqilligi, huquqiy aniqlik, konstitutsiyaviy nazorat, raqamli boshqaruv.

Аннотация

В статье исследуются теоретические основы концепции правового государства, её современные научные интерпретации и особенности развития в условиях конституционно-правовых преобразований. Проводится сравнительный анализ формального, процессуального, материального (субстантивного), институционального и демократического подходов. Рассматриваются соотношение понятий верховенства права и верховенства закона, обеспечение прав человека, разделение властей, независимость судебной власти, правовая определённость и подотчётность государственных органов. Источниковую базу исследования составляют Конституция Республики Узбекистан, материалы Организации Объединённых Наций по вопросам верховенства права, соответствующие контрольные критерии Венецианской комиссии, а также научная литература по философии права и конституционному праву. На основе сравнительно-правового и формально-юридического анализа обосновывается необходимость

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

оценивать правовое государство не только по наличию законодательства, но и с учётом качества правовых норм, порядка их применения, институциональных гарантий и реальных возможностей судебной защиты. В статье предлагается авторская концептуальная модель оценки правового государства, объединяющая нормативное, процессуальное, субстантивное, институциональное и цифрово-демократическое направления. Предлагаемая модель может служить методологической основой для дальнейших теоретических и эмпирических исследований, направленных на совершенствование конституционно-правовой системы Республики Узбекистан.

Ключевые слова: правовое государство, верховенство права, верховенство закона, конституционализм, права человека, разделение властей, независимость суда, правовая определённость, конституционный контроль, цифровое управление.

Abstract

This article examines the theoretical foundations of the rule-of-law state, its contemporary scholarly interpretations, and its development in the context of constitutional and legal transformation. It provides a comparative analysis of formal, procedural, substantive, institutional, and democratic approaches. Particular attention is paid to the relationship between the rule of law and the supremacy of legislation, human rights protection, separation of powers, judicial independence, legal certainty, and public accountability. The research draws on the Constitution of the Republic of Uzbekistan, United Nations materials on the rule of law, relevant benchmarks developed by the Venice Commission, and academic literature in legal philosophy and constitutional law. Through comparative legal and formal legal analysis, the article argues that a rule-of-law state should be assessed not merely by the existence of legislation, but also by the quality of legal norms, their implementation, institutional safeguards, and effective access to legal remedies. The article proposes an author-developed conceptual framework integrating normative, procedural, substantive, institutional, and digital-democratic dimensions. This framework may provide a methodological basis for further theoretical and empirical research aimed at improving the constitutional and legal system of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: rule-of-law state, rule of law, supremacy of legislation, constitutionalism, human rights, separation of powers, judicial independence, legal certainty, constitutional review, digital governance.

Huquqiy davlat konsepsiyasi zamonaviy davlat va huquq nazariyasining fundamental yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, davlat hokimiyatini huquq bilan cheklash, inson huquq va erkinliklarini kafolatlash hamda davlat organlari faoliyatini konstitutsiyaviy tamoyillar asosida tashkil etish g‘oyalarini mujassamlashtiradi. Mazkur konsepsiya davlatning faqat qonunlar qabul qilishi bilan emas, balki o‘z faoliyatida huquqiy cheklovlarga rioya qilishi, shaxsning huquqlarini hurmat qilishi va o‘z qarorlari uchun javob berishi bilan tavsiflanadi.

Huquqiy davlat g‘oyasining tarixiy rivojlanishi davlat hokimiyatining o‘zboshimchaligiga qarshi huquqiy kafolatlarni shakllantirish bilan uzviy bog‘liq. Aristotelning qonun hukmronligi haqidagi qarashlari, Jon Lokkning tabiiy huquqlar va cheklangan hokimiyat nazariyasi, Sharl Lui Monteskening hokimiyatlar bo‘linishi konsepsiyasi hamda Albert Venn Deysining huquq ustuvorligiga doir qarashlari ushbu nazariyaning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Keyingi davrlarda huquqiy davlat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tushunchasi konstitutsiyaviy nazorat, mustaqil sud hokimiyati, fundamental huquqlar va demokratik hisobdorlik bilan bog‘liq holda rivojlandi [1; 2; 3].

Bugungi kunda huquqiy davlat konsepsiyasining mazmuni yuzasidan bir nechta ilmiy yondashuv mavjud. Ayrim nazariyalarda qonunlarning aniqligi, oldindan ma'lumligi va izchil qo‘llanishi asosiy mezon sifatida qaralsa, boshqa yondashuvlarda inson huquqlari, adolat, tenglik va hokimiyatni institutsional nazorat qilish ham huquqiy davlatning ajralmas shartlari sifatida talqin qilinadi. Mazkur farqlar huquqiy davlat tushunchasini yagona, barcha nazariy maktablar uchun bir xil bo‘lgan ta'rif bilan cheklash qiyinligini ko‘rsatadi.

Adriaan Bedner huquq ustuvorligi konsepsiyasini protsessual elementlar, substantiv talablar va nazorat mexanizmlari orqali tahlil qilishni taklif etadi. Muallifning yondashuvi huquq ustuvorligi to‘g‘risidagi turli ta'riflarni tizimlashtirish va ularni amaliy baholashda qo‘llash imkonini beradi [4]. Brian Z. Tamanaha esa huquq ustuvorligining tarixiy, siyosiy va nazariy talqinlarini o‘rganib, ushbu tushunchaning turli siyosiy-huquqiy an'analarda bir xil mazmunga ega emasligini ko‘rsatadi [5].

Muammoning dolzarbligi raqamli texnologiyalarning davlat boshqaruviga keng joriy etilishi bilan yanada kuchaymoqda. Davlat xizmatlarining avtomatlashtirilishi, ma'lumotlarni algoritmlar asosida qayta ishlash va sun'iy intellektdan foydalanish huquqiy aniqlik, qarorlarning tushuntirilishi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va davlat qarorlari ustidan shikoyat qilish imkoniyatlari bilan bog‘liq yangi savollarni yuzaga keltirmoqda. Venetsiya komissiyasining 2025-yil dekabrida qabul qilingan yangilangan Rule of Law Checklist hujjatida ham yangi texnologiyalar, konstitutsiyaviy nazorat va hokimiyatlar o‘rtasidagi muvozanatga doir masalalar alohida e'tiborga olingan [6].

O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlatni barpo etish konstitutsiyaviy taraqqiyotning muhim yo‘nalishi hisoblanadi. 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasida O‘zbekiston suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat sifatida belgilangan. Konstitutsiyaning 15-moddasi Konstitutsiya va qonunlar ustunligini, 20-moddasi esa inson huquq va erkinliklarining bevosita amal qilishi bilan bog‘liq qoidalarni mustahkamlaydi [7].

Biroq huquqiy davlatning konstitutsiyaviy e'tirof etilishi bilan uning barcha tarkibiy elementlarining amaliy samaradorligi bir xil masala emas. Konstitutsiyaviy normalar samaradorligi ularni amalga oshiruvchi institutlar, huquqni qo‘llash amaliyoti, sud orqali himoyalanish imkoniyatlari va davlat organlarining javobgarlik mexanizmlari bilan bog‘liq.

Tadqiqotning maqsadi huquqiy davlat konsepsiyasining zamonaviy nazariy yondashuvlarini tizimlashtirish, ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash hamda O‘zbekistonning konstitutsiyaviy-huquqiy rivojlanishi sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan konseptual mezonlarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Huquqiy davlat konsepsiyasining tarixiy-nazariy rivojlanishini tahlil qilish.
2. Formal, protsessual, substantiv, institutsional va demokratik yondashuvlarning mazmunini ochib berish.
3. Huquq ustuvorligi va qonun ustuvorligi tushunchalari o‘rtasidagi munosabatni aniqlashtirish.
4. Raqamli boshqaruv sharoitida huquqiy davlat oldida yuzaga kelayotgan yangi muammolarni ko‘rib chiqish.
5. O‘zbekistonning konstitutsiyaviy modelini tahlil qilish va uni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqish.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqot obyekti huquqiy davlatni shakllantirish va amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlardan iborat. Tadqiqot predmetini huquqiy davlat konsepsiyasining zamonaviy nazariyalari, ularning mezonlari va ushbu mezonlarning milliy huquqiy tizimda ifodalanishi tashkil etadi.

Maqolaning ilmiy yangiligi huquqiy davlatni baholashga doir normativ, protsessual, substantiv, institutsional va raqamli-demokratik yo'nalishlarni birlashtiruvchi konseptual model taklif etilishida namoyon bo'ladi. Mazkur model huquqiy davlatning nazariy mazmunini tizimlashtirish va kelgusida uning amaliy samaradorligini empirik mezonlar asosida o'rganish uchun mo'ljallangan.

Tadqiqot nazariy-huquqiy xarakterga ega bo'lib, huquqiy davlat konsepsiyasining ilmiy talqinlarini, konstitutsiyaviy normalarni va xalqaro huquqiy mezonlarni tahlil qilishga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy, tizimli, tarixiy-huquqiy va mantiqiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Formal-yuridik metod O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining huquqiy davlat, konstitutsiyaviy ustunlik va inson huquqlariga oid qoidalarini o'rganish uchun qo'llanildi. Ushbu metod normativ qoidalarning mazmuni, ularning o'zaro aloqasi va konstitutsiyaviy-huquqiy ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

Qiyosiy-huquqiy metod huquqiy davlatning formal va substantiv nazariyalarini, shuningdek, BMT va Venetsiya komissiyasi tomonidan shakllantirilgan huquq ustuvorligi mezonlarini taqqoslashda qo'llanildi. Qiyosiy tahlilning maqsadi xorijiy yondashuvlarni mexanik ravishda milliy huquqiy tizimga ko'chirish emas, balki ularning umumiy tamoyillari va O'zbekiston sharoitida foydalanish mumkin bo'lgan jihatlarini aniqlashdan iborat bo'ldi.

Tizimli metod huquqiy davlatning tarkibiy qismlarini o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganishga xizmat qildi. Bunda normativ aniqlik, adolatli protseduralar, inson huquqlari, institutsional mustaqillik va demokratik hisobdorlik bir-birini to'ldiruvchi elementlar sifatida tahlil qilindi.

Tarixiy-huquqiy metod huquqiy davlat g'oyasining klassik falsafiy qarashlardan zamonaviy konstitutsionalizmga qadar rivojlanishini izohlash uchun ishlatildi. Ushbu metod turli tarixiy davrlardagi nazariy qarashlarning o'zaro bog'liqligi va farqlarini aniqlashga imkon berdi.

Mantiqiy tahlil va umumlashtirish metodlari o'rganilgan nazariy yondashuvlarni tasniflash, ularning umumiy mezonlarini aniqlash va mualliflik konseptual modelini ishlab chiqishda qo'llanildi.

Tadqiqotning manbaviy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, BMTning huquq ustuvorligiga oid rasmiy materiallari, Venetsiya komissiyasining 2016-yildagi va 2025-yilda yangilangan mezonlari hamda huquq falsafasi va konstitutsiyaviy huquq sohasidagi ilmiy asarlar tashkil etdi [1–7].

Tadqiqot doirasida sud qarorlari statistikasi, so'rovnomalar yoki davlat organlarining faoliyati bo'yicha yangi empirik ma'lumotlar yig'ilmadi. Shu sababli natijalar normativ-huquqiy va nazariy tahlil natijalari sifatida talqin qilinadi. Taklif etilayotgan modelning amaliy samaradorligi keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi lozim.

Huquqiy davlat konsepsiyasi davlat hokimiyatining huquq bilan chegaralanishi va shaxsning huquqiy himoyasini ta'minlashga qaratilgan qarashlar evolyutsiyasi natijasida shakllangan. Uning nazariy ildizlari qadimgi davrda qonun va hokimiyat munosabatlari to'g'risidagi falsafiy mulohazalarda namoyon bo'lgan bo'lsa, zamonaviy shakli tabiiy huquq, ijtimoiy shartnoma, hokimiyatlar bo'linishi va konstitutsionalizm nazariyalari bilan bog'liq.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Jon Lokkning davlat hokimiyati va tabiiy huquqlarga oid qarashlarida davlatning asosiy vazifasi shaxsning huquqlarini himoya qilish bilan bog'lanadi. Davlat hokimiyati cheklangan vakolatlar asosida faoliyat yuritishi va inson huquqlariga tajovuz qilmasligi kerak. Ushbu yondashuv huquqiy davlatning liberal modeliga nazariy asos yaratgan [1].

Monteskening hokimiyatlar bo'linishi nazariyasi davlat hokimiyatining bir markazda jamlanishi o'zboshimchalik xavfini oshirishini ta'kidlaydi. Hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi vakolatlar taqsimoti va o'zaro tiyib turish mexanizmlari davlat faoliyatini huquqiy chegaralarda saqlashga xizmat qiladi [2].

Albert Venn Dicey huquq ustuvorligini ingliz konstitutsiyaviy an'analari doirasida tahlil qilib, o'zboshimcha hokimiyatning cheklanishi, qonun oldida tenglik va huquqiy himoyaning ahamiyatini yoritgan [3]. Uning qarashlari huquqiy davlatni davlat hokimiyati ustidan huquqiy cheklovlar o'rnatish bilan bog'laydigan klassik yondashuvlardan biri hisoblanadi.

XX asrda huquqiy davlat nazariyasi qonuniylikning formal mezonlari bilan bir qatorda huquqiy normalarning sifati va huquqni qo'llash jarayoniga ham e'tibor qarata boshladi. Lon L. Fuller huquqiy tizimning samarali faoliyat yuritishi uchun normalar umumiy, e'lon qilingan, istiqbolga qaratilgan, tushunarli, o'zaro muvofiq, bajarilishi mumkin, nisbatan barqaror bo'lishi va rasmiy qo'llash amaliyoti bilan muvofiqlashishi zarurligini asoslaydi [8].

Fullerning yondashuvi huquqiy davlatning formal tomonini chuqurroq anglash imkonini beradi. Agar qonun mavjud bo'lsa-yu, biroq uning mazmuni noaniq bo'lsa, tez-tez va oldindan aytib bo'lmaydigan tarzda o'zgartirilsa yoki davlat organlari uni izchil qo'llamasa, shaxsning huquqiy xatti-harakatlarini rejalashtirish imkoniyati cheklanadi.

Joseph Raz esa huquq ustuvorligini huquqiy tizimning muhim fazilati sifatida tahlil qiladi va uni huquqning boshqa axloqiy yoki siyosiy qadriyatlari bilan aynan bir hodisa sifatida talqin qilishdan ogohlantiradi [9]. Ushbu qarash huquqiy davlatning formal talablari bilan uning kengroq substantiv maqsadlari o'rtasidagi nazariy farqni aniqlashtirishga yordam beradi.

Shunday qilib, huquqiy davlat konsepsiyasining rivojlanishi ikki muhim yo'nalishni shakllantirdi: birinchisi davlat hokimiyatining huquqiy cheklanishi va qonuniylik talablariga, ikkinchisi esa inson huquqlari, adolat va huquqiy himoyaning samaradorligiga urg'u beradi. Zamonaviy nazariyalar ushbu yo'nalishlarni turli nisbatlarda birlashtiradi.

Formal yondashuv huquqiy davlatni, avvalo, huquqiy normalarning sifat xususiyatlari orqali tushuntiradi. Ushbu yondashuv doirasida qonunlarning ochiqligi, aniqligi, izchilligi, barqarorligi va oldindan ma'lum bo'lishi muhim mezonlar hisoblanadi.

Huquqiy aniqlik shaxslarning o'z xatti-harakatlari oqibatlarini oldindan baholashi, o'z huquq va majburiyatlarini tushunishi hamda davlat organlarining qarorlarini taxmin qila olishi uchun zarur. Qonunchilikning tez-tez va yetarlicha asoslanmagan tarzda o'zgartirilishi huquqiy munosabatlar barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Formal yondashuv davlat organlarining o'z vakolatlari doirasida harakat qilishini ham nazarda tutadi. Davlat organi qonuniy asosga ega bo'lmagan qaror qabul qilmasligi, vakolatlarini o'zboshimchalik bilan kengaytirmasligi va shaxsning huquqiy holatiga ta'sir qiluvchi qarorlarni belgilangan tartibda rasmiylashtirishi lozim.

Biroq formal qonuniylikning o'zi har doim ham huquqiy davlatning barcha talablarini qamrab olmaydi. Qonun vakolatli organ tomonidan belgilangan tartibda qabul qilingan bo'lishi mumkin, ammo uning mazmuni fundamental huquqlarni asossiz cheklashi ehtimoli mavjud. Shu sababli formal

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yondashuv zarur bo'lsa-da, huquqiy davlatni baholashda uni yagona mezon sifatida qabul qilish cheklangan natija beradi.

Protsessual yondashuv huquqiy normalarni yaratish va qo'llash tartiblariga e'tibor qaratadi. Bunda quyidagi kafolatlar muhim:

- ishlarni mustaqil va xolis organ tomonidan ko'rib chiqish;
- manfaatdor shaxsning o'z fikrini bildirish imkoniyati;
- qarorlarning tegishli huquqiy va faktik asoslar bilan tushuntirilishi;
- protsessual tenglik va adolatli muomala;
- qonunda nazarda tutilgan tartibda shikoyat qilish imkoniyati;
- huquqiy himoya vositalarining amaliy samaradorligi.

Protsessual kafolatlar, ayniqsa, davlat organlarining ma'muriy qarorlari shaxsning huquq va manfaatlariga ta'sir qiladigan vaziyatlarda ahamiyatlidir. Qaror qabul qilish jarayonida shaxsga o'z pozitsiyasini bildirish imkoniyati berilmasligi yoki qaror sabablari tushuntirilmasligi huquqni himoya qilishni qiyinlashtirishi mumkin.

Shunday qilib, formal yondashuv huquqiy normalarning sifatini, protsessual yondashuv esa ularning yaratilishi va qo'llanishining adolatliligini baholaydi. Ushbu ikki yondashuv birgalikda huquqiy davlatning zarur normativ va protsessual asoslarini shakllantiradi.

Substantiv yondashuv va inson huquqlari

Substantiv yoki moddiy yondashuv huquqiy davlatning mazmunini faqat formal qonuniylik bilan cheklamaydi. U huquqiy normalarning inson huquqlari, qadr-qimmat, tenglik va konstitutsiyaviy qadriyatlarga muvofiqligini ham baholash mezoni sifatida ko'radi.

Mazkur yondashuvga ko'ra, huquqiy davlatda qonunlar faqat belgilangan tartibda qabul qilinishi emas, balki shaxsning asosiy huquqlarini hurmat qilishi va ularni himoya qilishga xizmat qilishi ham zarur. Bunda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatning faoliyati konstitutsiyaviy huquqlar bilan chegaralanadi.

BMT huquq ustuvorligini barcha shaxslar va institutlar, jumladan, davlatning o'zi ham ommaga e'lon qilingan, teng qo'llanadigan va mustaqil sud tomonidan himoya qilinadigan huquqiy qoidalarga bo'ysunishi bilan bog'laydi. Mazkur yondashuv huquq ustuvorligining xalqaro inson huquqlari normalari va standartlariga muvofiqligini ham talab qiladi [10].

Substantiv yondashuv doirasida quyidagi talablar muhim ahamiyatga ega:

1. Insonning qadr-qimmati va fundamental huquqlarini hurmat qilish.
2. Qonun oldida tenglik va kamsitishga yo'l qo'ymaslik.
3. Huquqlarni cheklashda qonuniylik va mutanosiblik talablariga rioya etish.
4. Shaxsning samarali huquqiy himoyadan foydalanishini ta'minlash.
5. Davlat vakolatlarini konstitutsiyaviy qadriyatlar bilan chegaralash.

Mazkur yondashuvda huquqlarni cheklash masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Davlat jamoat xavfsizligi yoki boshqa qonuniy maqsadlarni ko'zlab ayrim huquqlarni cheklashi mumkin bo'lgan vaziyatlarda bunday cheklovning qonuniy asosi, zarurati va mutanosibligi tegishli huquqiy mezonlar asosida baholanishi lozim.

Shu bilan birga, substantiv yondashuvning mazmuni bo'yicha turli ilmiy qarashlar mavjud. Huquqiy davlatning majburiy tarkibiy qismi sifatida aynan qaysi ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni kiritish masalasi turlicha talqin qilinadi. Shu sababli substantiv mezonlar konstitutsiyaviy qoidalar, xalqaro majburiyatlar va tan olingan huquqiy tamoyillar bilan asoslanishi kerak.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Demak, substantiv yondashuv formal qonuniylikni inkor etmaydi, balki uni inson huquqlari va konstitutsiyaviy qadriyatlar bilan to‘ldiradi. Zamonaviy huquqiy davlat uchun qonunlarning shakliy jihatdan to‘g‘ri qabul qilinishi hamda ularning inson huquqlariga muvofiqligi o‘zaro bog‘liq talablar hisoblanadi.

Huquqiy davlatning samaradorligi nafaqat normativ hujjatlarning mazmuniga, balki ularni amalga oshiradigan institutlarning faoliyatiga ham bog‘liq. Institutsional yondashuv sud hokimiyatining mustaqilligi, davlat organlari vakolatlarining aniq chegaralanishi, konstitutsiyaviy nazorat va mansabdor shaxslarning javobgarligi kabi masalalarni markazga qo‘yadi.

Mustaqil sud hokimiyati huquqiy davlatning asosiy kafolatlaridan biridir. Sud davlat organlari va shaxs o‘rtasidagi nizolarni xolis ko‘rib chiqishi, huquqiy normalarni mustaqil talqin qilishi va qonun doirasida buzilgan huquqlarni tiklash imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Sud mustaqilligi faqat sudyalarga bevosita bosim o‘tkazilmasligi bilan cheklanmaydi. U sud ishlarini ko‘rib chiqishning protsessual kafolatlari, sudyalarning huquqiy maqomi, ishlarni taqsimlash tartibi va sud qarorlarining ijro etilishi bilan ham bog‘liq.

Hokimiyatlar bo‘linishi ham huquqiy davlatning muhim institutsional tamoyilidir. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati o‘rtasidagi vakolatlar taqsimoti davlat hokimiyatining bir markazda jamlanishining oldini olishga qaratilgan. Shu bilan birga, zamonaviy konstitutsionalizm ushbu tarmoqlar o‘rtasida o‘zaro tiyib turish va muvozanat mexanizmlarining mavjudligini ham muhim deb hisoblaydi.

Venetsiya komissiyasining 2025-yilda yangilangan Huquq ustuvorligi mezonlarida hokimiyatlar o‘rtasidagi muvozanat va konstitutsiyaviy nazoratning alohida mezon sifatida qayd etilishi huquqiy davlatning institutsional jihati zamonaviy sharoitda yanada muhimlashganini ko‘rsatadi [6].

Demokratik yondashuv esa huquqiy davlatni xalq hokimiyati, siyosiy ishtirok, ochiqlik va hisobdorlik bilan bog‘laydi. Fuqarolarning davlat qarorlarini shakllantirish jarayonida ishtirok etishi, jamoatchilik muhokamalaridan foydalanishi va davlat organlari faoliyati ustidan nazorat olib borishi demokratik boshqaruvning muhim elementlaridir.

Biroq demokratik ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan qarorlarning o‘zi barcha huquqiy masalalarni hal qiluvchi mutlaq mezon bo‘la olmaydi. Bunday qarorlar ham konstitutsiyaviy talablar va fundamental huquqlarga muvofiq bo‘lishi zarur. Shu sababli demokratik legitimlik, huquqiy cheklovlar va sud nazorati o‘zaro uyg‘unlikda faoliyat yuritishi lozim.

Natijada institutsional va demokratik yondashuvlar huquqiy davlatning real faoliyatini ta’minlovchi mexanizmlarni ochib beradi. Ular normativ va substantiv talablarning amaliyotga tatbiq etilishida muhim o‘rin tutadi.

Huquqiy davlat nazariyasidagi muhim masalalardan biri huquq ustuvorligi va qonun ustuvorligi tushunchalarining mazmunini farqlashdir. Ushbu tushunchalar bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ularni barcha nazariy kontekstlarda aynan bir xil ma’noda qo‘llash to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Qonun ustuvorligi tor ma’noda qonunlarning davlat organlari va shaxslar faoliyatida ustuvor normativ asos bo‘lishini anglatadi. Huquq ustuvorligi esa kengroq yondashuvda davlat hokimiyatining huquqiy cheklanishi, inson huquqlari, tenglik, adolatli protseduralar, mustaqil sud nazorati va davlatning huquq oldidagi javobgarligini ham qamrab oladi.

BMTning rasmiy ta’rifida huquq ustuvorligi davlatning o‘zi ham huquqqa bo‘ysunishi, huquqiy qoidalarning teng qo‘llanishi va mustaqil sud tomonidan himoya qilinishini nazarda tutadi. Ushbu ta’rif

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hokimiyatlar bo‘linishi, qarorlar qabul qilishda ishtirok, huquqiy aniqlik va o‘zboshimchalikning oldini olishni ham muhim elementlar sifatida ko‘rsatadi [10].

Mazkur farqlash barcha huquqiy maktablar uchun universal tasnif sifatida emas, balki huquqiy davlatning formal va keng mazmunli talqinlarini tahlil qilish vositasi sifatida taklif etiladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, qonunlarning mavjudligi va davlat faoliyatining normativ asosga ega bo‘lishi huquqiy davlat uchun zarur shartdir. Biroq inson huquqlari, mustaqil nazorat va samarali huquqiy himoya kafolatlari bo‘lmasa, huquqiy davlatning mazmunini to‘liq ochib berish qiyinlashadi.

Raqamli texnologiyalar davlat xizmatlarini ko‘rsatish tezligini oshirish, ma’muriy xarajatlarni kamaytirish va davlat organlari faoliyatining shaffofligini yaxshilash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, algoritmik boshqaruv va sun’iy intellektdan foydalanish huquqiy davlat uchun yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Birinchi muammo — **algoritmik qarorlarning qonuniyligi**. Avtomatlashtirilgan tizimlar ayrim ma’muriy jarayonlarda qaror tayyorlash yoki qaror qabul qilishda ishtirok etishi mumkin. Bunday qaror shaxsning huquq va manfaatlariga ta’sir qilgan taqdirda uning huquqiy asosi, qo‘llangan mezonlari va natijasi ustidan nazorat qilish imkoniyati mavjud bo‘lishi zarur.

Ikkinchi muammo — **qarorlarning tushuntirilishi**. Agar algoritm asosida qabul qilingan qarorning sabablari tushuntirilmasa, shaxs qarorni baholash va unga nisbatan shikoyat qilishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari huquqiy aniqlik va hisobdorlik talablariga muvofiq ishlashi lozim.

Uchinchi muammo — **shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi**. Davlat organlarining katta hajmdagi ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash imkoniyatlari kengaygani sari bunday faoliyatning huquqiy chegaralari, ma’lumotlardan foydalanish maqsadlari va ularni himoya qilish kafolatlari muhimlashadi.

To‘rtinchi muammo — **raqamli tenglik**. Raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari barcha shaxslar uchun bir xil bo‘lmasligi mumkin. Internetga ulanish, raqamli savodxonlik va maxsus ehtiyojlarga mos xizmatlarning mavjudligi huquqlardan teng foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega.

Venetsiya komissiyasining yangilangan mezonlarida yangi texnologiyalar bilan bog‘liq qonuniylik, huquqiy aniqlik, tenglik va odil sudlovdan foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [6]. BMT ham huquq ustuvorligi doirasida texnologiyalar va sun’iy intellekt bilan bog‘liq muammolarni zamonaviy huquqiy kun tartibining muhim qismi sifatida ko‘rsatadi [10].

Mazkur holatlar huquqiy davlat konsepsiyasi faqat an’anaviy davlat organlari faoliyatini tartibga solish bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. U raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish jarayonida ham inson huquqlari, qonuniylik, shaffoflik va javobgarlikni ta’minlashni talab qiladi.

Huquqiy davlatni baholashning mualliflik konseptual modeli

O‘tkazilgan nazariy tahlil asosida huquqiy davlatni baholash uchun besh yo‘nalishli konseptual model taklif etiladi. Model huquqiy davlatning turli nazariy yondashuvlarini yagona analitik tizimda birlashtirishga qaratilgan.

Birinchi yo‘nalish — normativ mezonlar. Ushbu yo‘nalish qonunlarning aniqligi, ochiqligi, barqarorligi, o‘zaro muvofiqligi va Konstitutsiyaga muvofiqligini qamrab oladi. Normativ mezonlar shaxslarning o‘z huquq va majburiyatlarini tushunishi hamda davlat organlarining vakolatlarini oldindan bilishi uchun zarur.

Ikkinchi yo‘nalish — protsessual mezonlar. Bunda qaror qabul qilishning adolatliligi, manfaatdor shaxsning fikrini eshitish, qarorlarni asoslantirish va shikoyat qilish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Uchinchi yo'nalish — substantiv mezonlar. Ushbu yo'nalish inson huquqlari, qadr-qimmat, tenglik, kamsitmaslik va huquqlarni cheklashda mutanosiblik talablariga rioya qilinishini qamrab oladi.

To'rtinchi yo'nalish — institutsional mezonlar. Mazkur yo'nalishda sud mustaqilligi, hokimiyatlar bo'linishi, konstitutsiyaviy nazorat va davlat organlarining javobgarligi o'rganiladi.

Beshinchi yo'nalish — raqamli-demokratik mezonlar. Bunda jamoatchilik ishtiroki, davlat qarorlarining shaffofligi, raqamli xizmatlardan teng foydalanish, algoritmik qarorlarning tushuntirilishi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari ko'rib chiqiladi.

Taklif etilayotgan modelning nazariy asoslari Fullerning huquqiy normalar sifati haqidagi qarashlari, Bednerning huquq ustuvorligini tarkibiy qismlarga ajratib tahlil qilish yondashuvi, BMTning huquq ustuvorligi ta'rifi va Venetsiya komissiyasining mezonlari bilan bog'liq [4; 6; 8; 10].

Modelning asosiy xususiyati shundaki, u huquqiy davlatni bitta mezon orqali emas, balki bir-birini to'ldiruvchi yo'nalishlar tizimi orqali baholashni nazarda tutadi. Masalan, qonunlarning sifatli ishlab chiqilishi mustaqil sud nazorati mavjud bo'lmagan sharoitda barcha muammolarni hal qila olmaydi. Xuddi shuningdek, mustaqil sud tizimining mavjudligi ham noaniq qonunchilik yoki huquqiy himoya vositalaridan teng foydalanish imkoniyatining yo'qligi sharoitida yetarli natija bermasligi mumkin.

Shu bilan birga, model hozircha nazariy taklif hisoblanadi. Uning mezonlari bo'yicha miqdoriy ko'rsatkichlar, o'lchash usullari va vazn koeffitsiyentlari ishlab chiqilmagan. Shu sababli uni tayyor xalqaro indeks yoki amaliyotda sinovdan o'tgan baholash vositasi sifatida taqdim etish mumkin emas.

Tadqiqot natijalari huquqiy davlat konsepsiyasining zamonaviy talqini formal, protsessual, substantiv, institutsional va demokratik yondashuvlarning o'zaro munosabatini hisobga olishni talab qilishini ko'rsatadi. Ushbu yondashuvlarning har biri huquqiy davlatning muayyan tomonini ochib beradi, biroq alohida holda uning barcha xususiyatlarini to'liq qamrab olmaydi.

Formal yondashuv huquqiy normalarning aniqligi va barqarorligiga urg'u beradi. Protsessual yondashuv huquqni qo'llash jarayonining adolatliligi va shaxsning himoya imkoniyatlarini tahlil qiladi. Substantiv yondashuv huquqiy tartibning inson huquqlari bilan muvofiqligini baholaydi. Institutsional yondashuv esa mazkur talablarni amalga oshiradigan organlarning mustaqilligi va samaradorligiga e'tibor qaratadi.

Bednerning yondashuvi huquq ustuvorligini protsessual elementlar, substantiv talablar va nazorat mexanizmlari asosida o'rganish mumkinligini ko'rsatadi [4]. Mazkur qarash huquqiy davlatni tahlil qilishda turli nazariy mezonlarni o'zaro bog'lashga yordam beradi. Tamanahaning tahlili esa huquq ustuvorligining yagona, siyosiy va tarixiy kontekstdan uzilgan ta'rifi mavjudligi haqidagi farazga ehtiyotkor munosabatda bo'lish zarurligini ko'rsatadi [5].

Shu nuqtayi nazardan, huquqiy davlat konsepsiyasini mutlaq bir xil nazariy modelga keltirishdan ko'ra, uning asosiy mezonlarini aniqlash va turli huquqiy tizimlarda qanday amalga oshirilishini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Xalqaro huquqiy mezonlar huquqiy davlatni tahlil qilish uchun muhim metodologik asos yaratadi. BMTning huquq ustuvorligi haqidagi ta'rifi davlat va boshqa institutlarning huquqqa bo'ysunishi, tenglik, mustaqil sud nazorati, hisobdorlik va huquqiy aniqlikni birlashtiradi [10].

Venetsiya komissiyasining 2016-yildagi mezonlari huquqiy davlatning qonuniylik, huquqiy aniqlik, vakolatlarni suiiste'mol qilishning oldini olish, tenglik va odil sudlovdan foydalanish kabi yo'nalishlarini tizimlashtirgan. 2025-yilda qabul qilingan yangilangan mezonlar esa konstitutsiyaviy nazorat, hokimiyatlar o'rtasidagi muvozanat va yangi texnologiyalar bilan bog'liq masalalarni yanada aniqroq yoritadi [6; 11].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Biroq xalqaro mezonlarni milliy huquqiy tizimga tatbiq etishda konstitutsiyaviy tuzumning xususiyatlari, huquqiy an'analar va mavjud institutsional mexanizmlarni hisobga olish zarur. Qiyosiy-huquqiy tahlilning vazifasi xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki uning huquqiy funksiyasini aniqlash va milliy tizim uchun mos yechimlarni asoslashdir.

O'zbekistonning konstitutsiyaviy modelini tahlil qilishda ham shu yondashuv muhim. Konstitutsiyada huquqiy davlat maqomining mustahkamlanishi, Konstitutsiya va qonunlar ustunligining e'tirof etilishi hamda inson huquqlarining bevosita amal qilishi huquqiy davlatning normativ asosini tashkil etadi [7]. Ushbu qoidalarning amaliy mazmuni esa tegishli qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti va huquqiy himoya mexanizmlari bilan birgalikda o'rganilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasi davlatning huquqiy maqomini belgilaydi. Ushbu norma huquqiy davlatni davlat siyosatining umumiy maqsadi sifatida emas, balki konstitutsiyaviy tuzumning asosiy xususiyati sifatida e'tirof etadi [7].

Konstitutsiyaning 15-moddasida Konstitutsiya va qonunlar ustunligi, Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi va to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi belgilangan. Mazkur qoida davlat organlari faoliyatining konstitutsiyaviy chegaralarini belgilash hamda huquqiy tizimning yaxlitligini ta'minlash uchun muhim normativ asosdir.

Konstitutsiyaning 20-moddasida inson huquq va erkinliklarining bevosita amal qilishi, ularning qonunlarning, davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatining mohiyati va mazmunini belgilashi bilan bog'liq qoidalar mustahkamlangan. Ushbu yondashuv huquqiy davlatning substantiv jihatini, ya'ni davlat faoliyatini inson huquqlari bilan bog'lash talabini aks ettiradi [7].

Mazkur normalarni formal va substantiv yondashuvlar doirasida birgalikda tahlil qilish mumkin. Konstitutsiya va qonunlar ustunligi huquqiy tartibning normativ asosini mustahkamlasa, inson huquqlarining bevosita amal qilishi ushbu tartibning inson manfaatlariga yo'naltirilgan mazmunini ta'kidlaydi.

Shu bilan birga, konstitutsiyaviy normalarning mavjudligi ularning amaliy samaradorligi haqida o'z-o'zidan yetarli xulosa bermaydi. Bunday baholash uchun sud qarorlari, ma'muriy amaliyot, huquqiy himoya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari va davlat organlarining qarorlari ustidan nazorat mexanizmlarini alohida empirik o'rganish talab etiladi.

Mazkur tadqiqot bunday empirik ma'lumotlarni qamrab olmaganligi sababli O'zbekistonning amaliy huquqiy davlat ko'rsatkichlari bo'yicha miqdoriy xulosalar chiqarilmaydi. Buning o'rniga, konstitutsiyaviy normalarni amalga oshirishni chuqurroq o'rganish uchun nazariy mezonlar va amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Nazariy tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekistonda huquqiy davlatning konstitutsiyaviy asoslarini amaliy jihatdan mustahkamlash uchun quyidagi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi:

Birinchi taklif — normativ-huquqiy hujjatlar sifatini tizimli baholash. Qonun loyihalarini tayyorlashda ularning Konstitutsiyaga muvofiqligi, inson huquqlariga ta'siri, boshqa normativ hujjatlar bilan o'zaro muvofiqligi va huquqiy aniqligi izchil baholanishi lozim. Normativ hujjatlarning tez-tez o'zgartirilishi zarur hollarda tegishli asoslantirish va o'tish qoidalari bilan ta'minlanishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi taklif — ma'muriy qarorlarning asoslantirilishini kuchaytirish. Shaxsning huquq va manfaatlariga ta'sir qiladigan qarorlarda huquqiy asoslar va muhim faktik holatlar tushunarli bayon etilishi, qonunda belgilangan vaziyatlarda manfaatdor shaxsning fikri eshitilishi hamda qaror ustidan shikoyat qilish imkoniyati ta'minlanishi kerak.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Uchinchi taklif — sud orqali himoyalanish samaradorligini baholash. Sud mustaqilligi bilan bir qatorda sud hujjatlarining o'z vaqtida ijro etilishi, protsessual kafolatlar va huquqiy yordam olish imkoniyatlarini ham o'rganish zarur. Bunda sud statistikasi va huquqni qo'llash amaliyoti asosida muntazam tahlillar o'tkazish mumkin.

To'rtinchi taklif — konstitutsiyaviy nazorat va huquqiy monitoringning o'zaro aloqasini rivojlantirish. Normativ-huquqiy hujjatlarning konstitutsiyaviy talablarga muvofiqligini baholash, huquqiy ziddiyatlarni aniqlash va tegishli mexanizmlar orqali ularni bartaraf etish huquqiy tizimning izchilligini oshirishi mumkin.

Beshinchi taklif — raqamli boshqaruv uchun huquqiy kafolatlarni aniqlashtirish. Davlat boshqaruvida algoritmik tizimlardan foydalanilganda qarorlarning qonuniyligi, tushuntirilishi, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi va inson tomonidan qayta ko'rib chiqish imkoniyatlari ta'minlanishi zarur. Mazkur kafolatlarni joriy etishda mavjud qonunchilik va xalqaro standartlarning o'zaro muvofiqligi hisobga olinishi kerak.

Oltinchi taklif — huquqiy davlat mezonlari bo'yicha empirik tadqiqotlarni rivojlantirish. Huquqiy davlatning amaliy samaradorligini baholash uchun sud qarorlari, ma'muriy shikoyatlar, normativ hujjatlar sifati, davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari va fuqarolarning huquqiy himoyaga erishishi kabi ko'rsatkichlarni o'rganish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar natijalari asosida nazariy modelning mezonlarini aniqlashtirish mumkin.

Ushbu takliflar huquqiy davlatning formal, substantiv va institutsional elementlarini o'zaro bog'liq tarzda rivojlantirishga qaratilgan. Ularni amalga oshirishning aniq mexanizmlari esa amaldagi qonunchilik, vakolatli organlarning vazifalari va qo'shimcha empirik tahlil asosida belgilanishi lozim.

Maqolaning ilmiy yangiligi huquqiy davlat konsepsiyasining zamonaviy yondashuvlarini normativ, protsessual, substantiv, institutsional va raqamli-demokratik yo'nalishlar bo'yicha tizimlashtirish hamda ularni O'zbekiston konstitutsiyaviy modelining asosiy qoidalari bilan bog'lashda namoyon bo'ladi.

Taklif etilgan konseptual model huquqiy davlatni faqat qonunlar mavjudligi yoki muayyan institutlarning shaklan tashkil etilganligi asosida emas, balki huquqiy normalarning sifati, ularni qo'llash tartibi, inson huquqlarining himoyasi va nazorat mexanizmlarining samaradorligi bilan birgalikda tahlil qilishga imkon beradi.

Maqolaning nazariy ahamiyati huquqiy davlatning turli nazariy talqinlari o'rtasidagi munosabatlarni izohlash va ularni kompleks tahlil qilish zarurligini asoslashdan iborat. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan mezonlardan normativ-huquqiy hujjatlar sifatini o'rganish, huquqiy ta'lim, davlat boshqaruvi va keyingi ilmiy tadqiqotlarda foydalanish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Shu bilan birga, tadqiqotning cheklovlari mavjud. Birinchidan, maqola nazariy-huquqiy tahlilga asoslangan bo'lib, empirik ma'lumotlar bilan mustaqil tekshirilmagan. Ikkinchidan, taklif etilgan modelning barcha mezonlari uchun o'lchov ko'rsatkichlari ishlab chiqilmagan. Uchinchidan, xalqaro mezonlarning milliy amaliyotda qo'llanishi bo'yicha batafsil qiyosiy empirik tahlil o'tkazilmagan.

Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur modelni sud amaliyoti, davlat organlarining ma'muriy qarorlari, normativ-huquqiy hujjatlar sifati va huquqiy himoya mexanizmlari haqidagi ma'lumotlar asosida tekshirish maqsadga muvofiq. Bu huquqiy davlatning nazariy mezonlarini amaliy ko'rsatkichlarga aylantirish va milliy huquqiy tizimni takomillashtirish bo'yicha aniqroq xulosalar chiqarish imkonini beradi.

O'tkazilgan nazariy-huquqiy tahlil huquqiy davlat konsepsiyasining zamonaviy mazmuni bir-birini to'ldiruvchi bir nechta yondashuvlar asosida shakllanishini ko'rsatdi. Huquqiy davlatni faqat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qonunlarning mavjudligi yoki davlat organlarining formal qonuniyligi bilan cheklash uning muhim tarkibiy qismlarini to'liq qamrab olmaydi.

Birinchidan, formal yondashuv qonunlarning aniqligi, oshkoraligi, barqarorligi va oldindan ma'lum bo'lishini huquqiy davlatning zarur shartlari sifatida belgilaydi. Protsessual yondashuv esa huquqni qo'llashning adolatliligi, manfaatdor shaxslarning ishtiroki, qarorlarning asoslantirilishi va samarali shikoyat mexanizmlarining ahamiyatini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, substantiv yondashuv huquqiy davlatni inson huquqlari, qadr-qimmat, tenglik va mutanosiblik talablari bilan bog'laydi. Shu sababli huquqiy normalarning shakliy jihatdan qonuniy bo'lishi bilan bir qatorda ularning konstitutsiyaviy qadriyatlarga muvofiqligi ham muhimdir.

Uchinchidan, institutsional va demokratik yondashuvlar huquqiy kafolatlarning amaliy samaradorligi sud mustaqilligi, hokimiyatlar bo'linishi, konstitutsiyaviy nazorat, ochiqlik va davlat organlarining hisobdorligi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, raqamli boshqaruvning rivojlanishi huquqiy davlat oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Algoritmik qarorlarning qonuniyligi, tushuntirilishi, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi va raqamli xizmatlardan teng foydalanish imkoniyatlari zamonaviy huquqiy kafolatlarning muhim yo'nalishlariga aylanmoqda.

Beshinchidan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida huquqiy davlat maqomi, Konstitutsiya va qonunlar ustunligi hamda inson huquqlarining bevosita amal qilishiga doir qoidalarning mustahkamlanishi milliy huquqiy tizimning konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi. Ushbu normalarning amaliy samaradorligini baholash esa huquqni qo'llash amaliyoti, sud nazorati va huquqiy himoya mexanizmlarini empirik o'rganishni talab qiladi.

Oltinchidan, maqolada taklif etilgan besh yo'nalishli konseptual model huquqiy davlatning normativ, protsessual, substantiv, institutsional va raqamli-demokratik elementlarini yagona tahliliy tizimda birlashtiradi. Modelning amaliy qiymatini aniqlash uchun kelgusida uning mezonlarini aniqlashtirish, o'lchov ko'rsatkichlarini ishlab chiqish va empirik ma'lumotlar asosida tekshirish zarur.

Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, zamonaviy huquqiy davlatning samarali modeli formal qonuniylik, adolatli protseduralar, inson huquqlari, mustaqil institutlar va demokratik hisobdorlikning o'zaro uyg'unligiga asoslanishi lozim. Huquqiy davlatning real mazmuni aynan shu elementlarning birgalikda ishlashi va shaxsning huquqlarini amalda himoya qilish imkoniyatlarini ta'minlashi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Locke J. Two Treatises of Government. Edited by Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
2. Montesquieu. The Spirit of the Laws. Translated and edited by Anne M. Cohler, Basia Carolyn Miller and Harold Samuel Stone. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
3. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 8th ed. London: Macmillan, 1915.
4. Bedner A. An Elementary Approach to the Rule of Law // Hague Journal on the Rule of Law. 2010. Vol. 2, No. 1. P. 48–74. DOI: https://doi.org/10.1017/S1876404510100037
5. Tamanaha B. Z. On the Rule of Law: History, Politics, Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). The Updated Rule of Law Checklist. CDL-AD(2025)002. Adopted at the 145th Plenary Session, Venice, 12–13 December 2025. URL: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2025-002-e
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 2023-yil 30-aprel kuni referendum orqali qabul qilingan. Rasmiy manba: https://lex.uz/docs/-6445145
8. Fuller L. L. The Morality of Law. Revised Edition. New Haven: Yale University Press, 1969.
9. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2009.
10. United Nations. What Is the Rule of Law. United Nations and the Rule of Law. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/en/what-is-the-rule-of-law
11. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Adopted at the 106th Plenary Session, Venice, 11–12 March 2016. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282016%29007-fin

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.